

Л. О. Шашкова

доктор філософських наук

ІСТОРИЧНИЙ ПЕРСПЕКТИВІЗМ І КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ПРОЕКТ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Репрезентована тема історичної кризи як важлива тема філософії Хосе Ортеги-і-Гассета (праця "En torno a Galileo", 1933) для аналізу і розуміння культурно-історичного проекту філософії науки. Осмислений аналіз Ортеги історичної "кризи Відродження", усвідомлення її суті, входження в неї та драматичності виходу в новий культурний простір, який зумовлює специфіку мисленнєвої діяльності галілеєвської епохи і формування нового "геометричного розуму". Розроблене вчення про "історичний розум" Ортега репрезентує як шлях подолання кризи, яка виникла в результаті критики класичного раціоналізму. Показано, що ідеї Ортеги суголосні напрацюванням "історичної школи" філософії науки, коли у дослідженні типів наукового мислення, які характерні різним епохам, береться до уваги культурно-історичний вимір, а наука розуміється як багатосуб'єктна і набуває рис культури.

Ключові слова: історична криза, історичні перспективи, культурно-історичний вимір науки, Галілей, Хосе Ортега-і-Гассет.

Хосе Ортега-і-Гасет поставив діагноз сучасності як передбачувано хворої і єдиною можливістю зцілення припускає звернення до філософії. Сучасність, тобто люди, які живуть в один і той самий час, зцілюється філософією і оцінити їхній час можливо за їхньою філософією, тобто за тим, в чому вони убачали свої хвороби, а в чому – своє зцілення. Насправді філософ має справу з першопочатковою даністю не лише як з даністю речей (якщо це лише так, то філософія є примітивною), а з думками інших людей щодо цих речей. Дослідник разом з речами відкриває все минуле людських розмислів, усю багатоманітність шляхів своїх попередників. Тому і формуються водночас дві стратегії ставлення до минулого: чи продовження традиції, чи її критика. Однак, умить розірвати з минулим неможливо, потрібно ще придивитися до майбутнього, тому Ортега спрямовує свій аналіз на період, який перед-стоїть суттєвим зрушенням, становленню нового та закладених в ньому тенденцій майбутнього, аби углядіти й окреслити історичну перспективу.

Ортегові майбутнє визначається сучасним, а в сучасному відбувається боротьба між релятивізмом і раціоналізмом як двома фундаментальними принципами. І це зовсім не є лише наукова чи філософська проблема. Сучасна епоха ставить питання не просто про релятивізм і раціоналізм, а запитує про їхні засади. А оскільки екзистенціальна філософія прагне бути тотожною з життям, тому й боротьба у філософії – це боротьба в житті, боротьба вибору життєвих цінностей і орієнтирів. Життєві й культурні імперативи переважають, причому життєві особливо мають пріоритет, коли культура досягла свого завершення. Отже, нові симптоми – це поява нових життєвих цінностей. Така стратегія раціовіталізму Ортеги.

Розуміння Ортегою необхідності подолання дихотомії раціоналізму і релятивізму, суб'єктивного й об'єктивного підштовхнула філософа до позиції перспективізму: фізична реальність має властивість перспективи, тобто залежності її організації від кута зору або системи відліку. Перспективістський характер реальності не означає суб'єктивізації. Реальність являється через посередництво перспективи, яка набирає об'єктивного значення, тому що всі перспективи рівноцінні. Не існує унікальної перспективи, як це доводить теорія відносності, а її розширення на всі сфери життя і культури є основою гар-

монійної множинності всіх точок зору, хоча разом з тим виявляє цінність та унікальність індивідуального.

Ортегів перспективізм фундується його вченням про життя як радикальну реальність і початкову активність. Ортега розмежовує ідеї і вірування як рефлексивний і дорефлексивний рівні життя і наголошує, що за ідеєю чи теорією завжди захована система вірувань, яку не може скасувати ніякий методологічний сумнів. Це значить що, коли під сумнів підпадає глибинніше – вірування людини, остання починає втрачати орієнтацію в світі і перебуває в ситуації екзистенціального розпаду. В Ортеги, якщо так можна висловитися, життя людини по істині проходить через вірування, а ідея істини постає через сумнів, який вимагає зусиль мислення задля її досягнення. Вочевидь, що віднайдена істина згодом також стане віруванням.

Тобто у процесі життя людина потребує допомоги ідей і теорій саме тоді, коли потрібно відновити свою рівновагу зі світом, безпеку і впевненість, у ситуації, коли вірування знаходяться під сумнівом. Ортезі філософія й наука виникають через руйнацію традиції, системи колективних вірувань: філософія починається з "корабельної аварії" і спроб виплисти з "моря сумнівів".

Учення про ідеї і вірування складає засади філософії історії Ортеги. Система вірувань колективна і кожна епоха відмітна пануванням деякого базового вірування. Він вважає, що історична криза розпочинається разом з руйнацією колективних вірувань, коли людина залишається без твердих переконань і губиться у світі. Природно, що у кризові періоди актуалізований пошук екзистенціальних орієнтирів, значно зростає кількість філософських чи наукових ідей і тлумачень, з'являються навіть дивантні релігійні чи загальнокультурні утворення. Отже, коли звичне піддано сумніву, не викликає довіри і незрозуміле людині, це породжує її відчуженість від тих смислів, які століттями втілювали культурні зразки.

Звернемося до більш детального розгляду тем і проблем, пов'язаних з історичними кризами, що їх розгортає Хосе Ортега-і-Гассет у праці "Навколо Галілея". "En torno a Galileo" ("Навколо Галілея", 1933) [1] – праця, у якій Ортега лише відштовхується від події історичного значення – трьохсоті річниці осуду церквою Галілея – для того, щоб не просто згадати історичну особистість, але розгорнути деякі теми, пов'язані зі специфікою мисленнєвої діяльності тої епохи [2, с.233]. За його висловом, це аналіз історичної "кризи

Відродження", з метою усвідомлення суті цієї кризи, входження в неї та драматичності виходу в новий культурний простір, нову систему координат, що зумовлює специфіку мисленнєвої діяльності нової галілеєвської епохи і формування "геометричного розуму" картезіанської метафізики і фізики.

Ортега одразу зазначає, що Галілей цікавить не випадковим чином, не просто як "він і ми" обличчям до обличчя, як людина цікавить людину. Варто лише від-рефлексувати нашу шановану оцінку його особистості, як побачимо, що він заслуговує значно більшої! Галілей займає чітко визначений квадрант, який позначає помітний відрізок минулого – початок Нового часу [2, с.234]. Новий час – це система ідей, оцінок і прагнень, яка утвердилася саме завдяки Галілею й досі живить і підтримує історичне буття. Отже, дослідницький інтерес Ортеги до Галілея не такий вже й безкорисливий та альтруїстичний, як це спочатку здається. Ортега констатує, що біля витоків сучасної цивілізації, яку від усіх інших цивілізацій відрізняють строгі природничо-наукові знання і наукомістка техніка, стоїть особистість Галілея. Отже, Галілей – складова частина європейського життя, причому частина настільки важлива, що можна вести мову про таємничу роль Галілея як її засновника.

Ортегова зацікавленість Галілеєм передовсім пов'язана з його передбаченням серйозної кризи конститутивних принципів Нового часу. І справді, є чимало приводів підозрювати, пише Ортега, що європеєць "згортає свої намети", залишаючи територію Нового часу, на якій він "стояв табором" протягом трьох століть, і починає нове сходження в інший історичний простір, до іншого типу екзистенції [2, с.234]. Це має означати наступне: ґрунти Нового часу починаються біля ніг Галілея і закінчуються біля наших ніг, пише Ортега. Ми стоїмо вже на іншій землі.

Але в такому випадку особистість великого італійця набуває в очах філософа вельми "драматичного інтересу": якщо культура, історія, наука дійсно переживають глибоку історичну кризу, якщо полишаємо одну епоху і входимо до іншої, то важливо чітко усвідомити: 1) що представляла собою та система життя, з якою ми розлучаємося; 2) що значить жити в ситуації історичної кризи; 3) як і чим закінчується історична криза і починаються нові часи [2, с.235]. Галілеєм і Декартом завершується головна для європейської долі криза, яка тривала з кінця XIV сторіччя і не закінчилася до початку XVII-го. Постає Галілея Ортега порівнює з "вододілом", "високим хребтом" між двома епохами, коли разом з Галілеєм нова людина потрапляє до території нового світу.

Ортега створює варіант герменевтики, який лежить в основі його історизму: у людини є історія, до якої звертаємося у пошуках відповідей на засадові питання існування. Тому-то вкрай важливо усвідомити суть історичної кризи і входження в неї на матеріалі періоду (дамо йому назву передпарадигмального – у термінах філософії науки), який передував формуванню галілеєвської епохи. Входження в нові місця чи вихід з того чи того замкнутого простору завжди є драматизованим. Так трапляється і в першій третині XX століття, вважає Ортега, коли криза охоплює всі галузі культури – від мистецтва до політики й економіки. Її розгляду він присвятив цілу низку праць (серед них, наприклад, "Дегуманізація мистецтва", "Повстання мас"), а розроблене вчення про "історичний розум" Ортега репрезентує як шлях подолання цієї кризи, яка виникла в результаті критики класичного раціоналізму і сциєнтизму або ж "геометричного розуму" Нового часу [3].

Зазначимо, що перспективізм Ортеги пов'язаний з конструктивістським підходом до науки. Наука є інтерпретацією фактів, бо самі по собі факти не дають нам реальності, навпаки – ховають її: якби не було фактів – не було і проблем, таємниці, не було би нічого захищеного, що належить розкрити і про-явити [2, с.235]. Щоб розкрити реальність, потрібно на якийсь час витіснити факти зі сприйняття, щоб залишитися наодинці з розумом. Потім, на свій страх і ризик, слід уявити, сконструювати реальність. І тоді можемо усвідомити, які факти могли привести до творення цієї уявної реальності. Далі, виходячи за межі чистої й ізольованої свідомості, ми починаємо порівнювати факти, які породжені сконструюваною нашою уявою реальністю, з об'єктивними фактами навколо нас. Якщо вони співмірні, значить, ми розкрили саме ту реальність, яку приховують факти.

Така робота, яку Ортега називає наукою, складається з двох різних операцій. Перша має характер чистої творчої уяви і пов'язана з вищою субстанціальною свободою людини; друга, навпаки, пов'язана з тим, що оточує людину, з фактами і даностями. Реальність не є щось дане, дароване; навпаки, реальність – це конструкція, створювана людиною з даного матеріалу. Тому і наука є конструювання [2, с.238]. Іншими словами, Ортезі кожна конкретна подія не є просто емпіричним фактом, а пов'язана з тим, що значить ця подія в житті конкретної людини. Тільки те, що знаходиться всередині і в рамках життя, викликає ті чи ті реакції людини, набуває для неї цінності й значення. Отже, реальність кожного конкретного факту, події не в них самих, а – в неподільній цілісності кожного індивідуального життя.

У світлі таких міркувань Ортезі абсолютно очевидно, що історія перестає бути простим вивченням того, що було, і стає чимось більш складним, стає дослідженням людських долі. Однак історія, стикаючись з безліччю людських долі, виявляється в тій ситуації, що і Галілей, який вивчав рух тіл. Тіла рухаються настільки різноманітно, що з їхнього руху марно намагатися збагнути саму суть руху. Якщо рух не має сутнісної структури і завжди тотожний чистій варіативності одиничних рухів тіл, то фізика як наука, неможлива. Тому Галілею не залишилося нічого іншого, як приступити до побудови схеми руху взагалі. Стосовно конкретних видів руху дана схема завжди повинна "працювати", і завдяки наявності такої загальної схеми ми дізнаємося, чим і чому реальні види руху відрізняються один від одного. Аналогічно тому, кожен історик має справу з тими чи тими датами і фактами, коли вже має у свідомості більш-менш чітку ідею людського життя взагалі, тобто уявлення про те, якими є характеристичні особливості людини з точки зору необхідності, можливості та якою є загальна лінія її поведінки [2, с.239].

Єдине прохання до істориків, пише Ортега, щоб вони серйозно ставилися до того, що самі роблять, що практично виконують, і, замість того щоб конструювати історію навпомацки, стали конструювати її свідомо, виходячи з чіткої ідеї про існування в житті якоїсь загальної, єдиної структури, яка однаково проявляє себе в будь-якому просторі і в будь-якому часі. Чому ж такі аналогії проводить Ортега? На його думку, коли мова йде про розуміння неясних часів, як Відродження, необхідно мати під рукою ясну і чітку схему життя та його системотворчих функцій. Інакше не зрозуміти глибоко і серйозно ні Відродження, ні суті історичного кризи взагалі. Щодо галілеєвського періоду, то новий спосіб мислення, свідчить Ортега, заявляє про себе в наукових трактатах і полемічних творах, у класицизмі й парках

Версаля, у розважливості законслухняних буржуа та революційних деклараціях прав і свобод.

В аспекті міркувань Ортеги спробуємо розгорнути деякі теми, пов'язані зі специфікою мисленнєвої діяльності галілеївської епохи, як вони знайшли своє відображення у напрацюваннях філософії науки. Слід зазначити, що стійкий дослідницький інтерес до проблематики культурно-історичного виміру наукового процесу сформований у сучасній філософії науки завдяки працям філософів так званого "історичного" напрямку. У такій оптиці наука осмислюється як сукупність теорій, парадигм, дослідницьких програм, які в історичному сенсі рівнозначні, а головний акцент зроблений саме на моменти їхнього співіснування [4]. Тому введення у науковий дискурс таких концептів, як парадигма, науково-дослідницька програма, тема тощо, призвело до переосмислення традиційного змісту понять наукового знання і наукової теорії. Наукове знання розуміється не просто як результат наукової діяльності, а в його структуру включений процес виробництва знання, його історія. Це реабілітує суб'єкта і акцентує саме його значимість в отриманні знання. По-іншому починає розумітися й теорія, вона набуває сенсу лише в діалозі з іншими теоріями в історичному вимірі. Отже, у філософії науки актуалізована тема суб'єктності знання, яка розуміється як його історія в контексті соціуму і культури. Наука предстає як діалогічна особливо у періоди наукових зрушень, коли переглядаються її фундаментальні засади, які визначають тип наукового мислення, особливий і унікальний, притаманний даному історичному періоду. Саме унікальність, особливість, невідтворюваність в інших умовах різних способів наукового теоретизування дозволяє вести мову про багатосуб'єктність історії науки у вимірі різних історичних епох, культур і типів мислення.

Новоєвропейський період відзначився цілою низкою великих досягнень та відкриттів, вагомість яких стала зрозумілою пізніше, коли їх результати перетворилися на вирішальні фактори людського поступу. Це був час взаємодії нової науки, нового мислення і нової філософії. Прикметник "новий" є відмітним для всієї науки того часу і часто використовувався у тодішній літературі, особливо в назвах праць. Його можна знайти у Г.Галілея і Ф.Бекона. і в багатьох інших авторів. Це свідчить, що вчені того періоду прекрасно усвідомлювали факт розбудови іншої науки, яка не змогла сформуватися в античності, а їхнє передчуття новизни складало суттєвий елемент самосвідомості епохи [5, с.142]. Закономірно, що перед науковцями постала проблема методу, за допомогою якого можливо без перешкод отримувати нові знання й продукувати необхідні результати дії. А нова філософія з її орієнтацією на науку засвідчила тісний зв'язок дійсності свободи і достовірності мислення.

Розрив із середньовічною традицією і перехід до Нового часу важко назвати безпосереднім, бо власне як такого переходу до нової фізики, механіки і нового вчення про метод зрештою і не було. Це зазначає й Ортега, коли аналізує перехідні історичні моменти. У характеристиці світогляду ренесансної людини потрібно звернути увагу на те, що її образ пізнання і знання був доволі далеким від ідеалу класичної науки. У ньому з'єдналися традиційно-середньовічні та нові риси Відродження. Тим більше, що найважливіші відкриття робили практики, люди, далекі від середньовічної ученості, і таке явище не було випадковістю.

Перехідний чи передпарадигмальний період європейської науки адекватно можна представити лише як складний синтез, поєднання теоретичних здобутків, практичного досвіду і магії. Перетинання поглядів з

класичними ідеями задало ту інтелектуальну ситуацію, в якій розпочиналася наукова революція, а її контекст визначався співіснуванням раціонального знання середньовічної ученості та практики позанукового руху Відродження.

Нова математично-експериментальна наука XVI–XVII сторіччя як поєднання евристичної теорії з доказовістю емпіричного дослідження була складним культурно-історичним утворенням і реконструювати ті впливи, які вона відчувала й вбирала в себе, завдання не з легких. Аналіз праць учених того часу чітко вводить, що у наукові, релігійні й окультні ідеї настільки гармонізовані у загальному доробку, що досить складно їх відокремити або підпорядкувати. Тому не можна пояснити повною мірою того світоглядного і методологічного оновлення науки в розумінні природи, яке дає новоєвропейський проект, якщо будемо апелювати лише до університетської ученості середньовіччя. Перехід від замкненого універсуму, який функціонує за підтримки божественного Провидіння, до нескінченно багатоманітного і непередбачуваного Всесвіту, не може бути пояснений еволюційно. Йому передував важливий період XIII – XV сторіччя, який підготував і закріпив у свідомості й практиці новий образ знання та шляхів його отримання. І слушно Ортега в праці "Навколо Галілея" звертає увагу на той факт, що складність переходу до нового світобачення та світорозуміння, зумовлена культурно-історичним контекстом епохи, що вимагає проведення методологічної та історичної реконструкції того шляху, який пройшла наука передпарадигмального періоду, і такі сюжети мають доволі драматичні повороти.

Отже, в цю перехідну епоху на рівних правах існували та майже ототожнювалися різноманітні моделі знання, які вільно взаємодіяли одне з одним, входячи у відношення до співпраці, то конкуренції. І тільки в подальшому завдяки публічній полеміці поступово оформлювалося розмежування традицій і моделей знання, науки і не-науки [5, с.103].

Позицію людини XV століття щодо природи і світу виявити важко, пише Ортега, з тієї простої причини, що вона і сама ще не знає, як вчинити зі світськими обставинами, коли ще з їхнього приводу не склалося якоїсь певної системи вірувань. Абсолютно наявне лише тяжіння до цього світу, мрія про нього; людина вже спрямована до культури на зразок стріли, яка летить до цілі. Тому всі відносини цього століття в частині їх новизни будуть зрозумілі тільки в тому випадку, якщо не випускати з поля зору загальну траєкторію до 1600 року, коли вони знайдуть нарешті зрілі й певні риси. На правду, протягом XV століття не з'явилося жодної ідеї, якій вдалося розвинути до ступеня ясності та завершеності, підсумовує Ортега. Все є перехід – передчуття, здогади, смутні образи, симптоми, тенденції, початки [2, с.379]. Тільки з появою Декарта і Галілея людство змогло нарешті перевести дух, оскільки їхні системи представляли собою до кінця продумані думки. В ідеології XV століття це було неможливим: думки перебували в зародковому стані, вони тільки розвивалися до своєї майбутньої завершеності й повноти.

Отже, аналіз культурно-історичного досвіду науки дозволяє сформулювати певну закономірність: допоки наукова теорія здатна задовольняти вимоги емпіричної практики, немає потреби в перегляді засад картини світу, а відтак – і в зверненні до альтернативних поглядів і течій. Інтелектуальні пошуки розширеного світогляду пов'язані з періодами кризи теоретичних основ й розчаруванням інтелектуальної спільноти. Схожу ситуацію кризи описує Ортега у своїй праці, так

само схожу ситуацію, на наш погляд, переживає наука початку XXI століття.

Цікаві міркування Ортеги щодо складності й неоднозначності входження ідеї нової системи світу Коперніка в царину вірувань і переконань європейців. Відомо, що геліоцентризму як головній змістовній новації XVI-XVII ст. для повної інтеграції в контекст переконань інтелектуальної спільноти знадобилося майже три століття. Стільки часу знадобилося для культурної адаптації людства до сприйняття на сьогодні дуже простих, але разом з тим фундаментальних ідей: наша планета є одна з пересічних у Всесвіті, місце людини в світі має бути виписаним з інших, ніж геоцентризму, позицій, принципової різниці між земним і небесним світами не існує.

Щодо оцінки внеску Галілея у формування нової науки, то він настільки ґрунтовний, що можна стверджувати: вчений накреслив рішення майже усіх важливих для сучасної науки проблем. По-перше, показав відсутність розбіжності між фізикою як наукою, яка пояснює причини руху, і математикою як наукою, яка дозволяє описати цей рух, тобто сформулювати його закон. По-друге, усунув принципову різницю між математикою і фізикою як науками та механікою як мистецтвом. По-третє, відмінив традиційне уявлення про те, що математика – це наука про незмінні сутності, і тим самим започаткував новий напрям математики, за допомогою якого можна описати рух і зміни, встановити їх закони. По-четверте, поставив питання про більшу важливість для фізики встановлювати закони, які описують процеси зміни явищ, ніж шукати за допомогою розуму причини останніх. Умовою можливості розв'язання цих проблем Галілей зробив експеримент, який розумів як ідеалізований досвід або матеріалізацію математичної конструкції.

Система Коперніка встановила несумісність природничо-наукової та біблійної картин світу, а питання "чи не заважає Святе Письмо вивченню природи?" спонукало Галілея до узгодження "двох книг": Святого Письма, як книги божественного одкровення, і Природи, як книги божественного творення. Галілей припускав істинність Святого Письма, але вважав, що далеко не істинними є його витлумачення, особливо, якщо це стосується пізнання природи. Головна умова розуміння "книги природи", на його переконання, це не витлумачення біблійних текстів, а спостереження і міркування.

Як дві стратегії витлумачення суперечності між науковими теоріями і буквализмом Святого Письма Галілей виділяв незалежність і потенційний конфлікт. З одного боку, вчений свідчив, що наука й Письмо мають різні цілі, а значить не пов'язані одне з одним, а з іншого, стверджував, що метафорична інтерпретація Письма припустима лише тоді, коли буквальна інтерпретація вступає в протиріччя з науковою теорією, яка може бути впевнено доведена. Захист Галілеєм Копернікової астрономії був загрозою для інтелектуальної схеми, запропонованої церквою як монополії на витлумачення Святого Письма. Галілей вважав, що Книга Природи й Книга Письма не можуть суперечити, оскільки створені одним автором, тому й переосмислював місця Письма, буквальне трактування яких суперечило теорії Коперніка [5, с.139-140]. Ідея можливості пізнання Бога за допомогою Книги Природи відкривала шлях до флотування нової природної теології.

І все таки Ортегу особливо цікавить XV століття "як найскладніше і загадкове з усієї європейської історії аж до сучасності", як століття історичного кризи [2, с.370]. Причому єдиної у повному розумінні цього слова кризи, як вважає Ортега, яку тільки переживали нові народи

Заходу, пробуджені до життя катастрофічнішою кризою, ніж та, що призвела до загибелі античної культури.

Ортега дійшов висновку, що всі три кризи Заходу – кінець античного світу, криза Ренесансу і криза, що розгортається на його очах – мають спільну симптоматику, яка проявляє і репрезентує драматичний процес народження на планеті нової людини. Драма Ренесансу, розпочата біля 1400 і завершена 1650 роком, зумовила народження людини Нового часу [2, с.376]. Саме XV сторіччю властива складність і запутаність. Життя в умовах кризи завжди двоїсте в самій своїй основі: з одного боку, прагне вижити середньовічне життя, а з іншого боку приховано проростає нове життя. В кожній людині епохи Quattrocento, пише Ортега, стикаються два протилежних імпульси. Середньовічна людина падає, подібно щент згорілій ракеті, але цей мертвий попіл, який летить донизу, підриває нова ракета, нещодавно випущена, яка прагне вгору, свіжа сила, чисте полум'я як потужний, хоча й трохи дестабілізований новим життям, початок [2, с.373]. Зіткнення мертвого і живого, що відбувається в повітрі, породжує безліч комбінацій, нестійких й ненадійних.

Необхідність драматичної оповіді Ортега вбачає у потребі розуміння читачами (або ж слухачами лекцій, у формі яких викладений матеріал праці) тих причин, через які середньовічні форми життя вичерпали себе. Влучну метафору застосовує для цього філософ: щоб подивилися на історію як на своєрідну балістичну траєкторію, коли відчай людини наче "вистрілює" нею у бік божественної надприродності й вона піднімається догори по лінії християнства аж до XIII сторіччя, а потім знову падає на землю, яку не так давно ще прагнула полишити [2, с.377].

Якщо не зрозуміти XV століття, то не можна й зрозуміти того, що було потім, закликає Ортега. У кризові епохи (подібні до цієї) людині властива двоїстість, яка обертається для неї суттєвим конфліктом. Людина завжди йде звідкілясь, тому і її шлях має спрямування, а в кризовій ситуації ці два напрямки є абсолютними протилежностями, на відміну від учора й завтра, які є різні точки (модуси) одного напрямку, підкреслює Ортега. І це означає, що людина XV століття структурно є антитезою, тобто у кожний окремих момент часу вона є собі протилежна.

Ортега як справжній герменевтик дуже тонко розкриває, "розпаковує" культурні смисли: людина XV сторіччя (або ж передпарадигмального періоду) заблукала сама в собі, тобто випала з однієї системи вірувань і поки не утвердилася в іншій. У неї немає твердого ґрунту під ногами, на який можна опертися, нема до чого притулитися, людина позбавлена родової справжності. Ну в точності, як сучасна людина, ставить знак оклику Ортега! Вона ще вірить у середньовічний світ, тобто в надприродний потойбічний світ Бога, але віра її вже не жива віра, а щось буденне й інертне. Поряд з існуванням звичної віри у надприродне людина XV століття знову віднаходить довіру до світу і до себе, її цікавлять соціальні цінності, люди і в цілому природа як така. Якщо зрозуміємо людину Нового часу, більше зрозуміємо нашого сучасника, вважає Ортега [2, с.378]. Отже, XV сторіччя, Ортезі демонструє найяскравіше дві особливості – народження нової людини і паломництво до нового, прийдешнього тих народів, які утворюють велику історичну європейську спільноту [2, с.379]. Становлення Європи.

Якщо екстраполювати Ортегів перспективізм на матеріал філософії науки, то цілком очевидно, що виникнення нового теоретичного природознавства з опертям на експеримент ґрунтувалося на новій системі історич-

них і культурно-ціннісних орієнтацій людини, в якій особливий акцент зроблений на пізнанні людиною природи як мислячим і діючим творцем. Діяльність людини витлумачується як своєрідна подібність у малих масштабах актам творення. І основою цієї діяльності вбачається наслідування природи, розпізнавання в ній розумного початку, отже слідування осмисленій гармонії природи в людських мистецтвах.

Концептуальні досягнення нової науки беззаперечно значні: переглянуті засадові принципи і поняття науки, знятий принциповий поділ на природне і штучне, небесне й земне, математику і фізику, відмінена теорія чотирьох причин, характерна для попереднього періоду. Але водночас формування й поширення механістичного світогляду завдяки надбанням нової науки стверджували уявлення про природу, відірвані від людини. Космос вже не був замкненим і досконалим витвором, а уявлявся людині як нескінченна кількість світів, які можна пізнати й описати мовою математики. Людина взагалі була елімінована, винесена за межі цього світу і навіть протиставлена йому як дослідник, який прагне перетворення.

Для пізнання протиставленого людині світу наука запропонувала метод, який включав раціональне міркування, спостереження, експеримент. Третій закон І.Ньютона руйнував уявлення Середніх віків щодо суто ієрархічних відносин об'єкта і його оточення, у яких перший був пасивною стороною взаємодії. З механіки І.Ньютона випливало, що в будь-якій динамічній ситуації об'єкти, які взаємодіють, є активними частинами. Суттєве значення для вивільнення творчих здатностей людини мали нові уявлення про простір і розуміння нескінченності, ідея якої хоча й була заявлена у працях теологів ще з пізнього середньовіччя, але у переконання людини увійшла тільки завдяки механіці І.Ньютона. Зняття просторових обмежень змінило світосприйняття людей і сформувало впевненість у можливості необмеженої експансії природи. І це все завдяки новій європейській науці, критика експансіоністських намагань якої почала розгортання сучасної Ортезі історичної кризи [6].

Отже, правий Ортега, коли уподібнює історію своєрідній балістичній траєкторії – знову відчай людини "вистрілює" нею у бік надприродності, але вже як мислячого і діючого творця, дослідника і перетворювача природи. Сила знання і науки піднімає людину догори, а що далі? Знову падіння?

Дійсно, для ситуації межі формування класичної науки характерна тенденція диференціації культурних форм. Нова традиція як завжди формується в конкурентній боротьбі за культурне лідерство, учасники якої – релігія, філософія, наука. Першим результатом став варіант витіснення магіко-герметичної традиції з новоутвореного наукового дискурсу, а поступово таким результатом стало і витіснення релігійної традиції. У XVII сторіччі ще присутня єдність науки й філософії як метафізики, але через сторіччя і вона розпадається під тиском позитивістського духу науки. Тенденція "розбігу культурних світів" поступово посилюється завдяки успіхам науки, які спрощують цей процес. У віддаленій перспективі можна припустити, що й філософія до певної міри опинилася за межами наукового дискурсу. Принаймні перемога ньютоніанства над картезіанством з його метафізичними засадами значно сприяла розгортанню подій саме в такому напрямку. Результатом тенденції диференціації культурного простору врешті решт стало формування наукової картини світу були компенсовані доволі механістичною їх інтеграцією з наукою в центрі.

Це переконує, пише Ортега, в тому, що життя змінює центр ваги: світ і життя вже не обороняються перед обличчям релігії, навпаки, світ як людське життя втручається у сферу впливу релігії та поглинає її [2, с.385]. Античне життя було космоцентричним, середньовічне – теоцентричним, життя Нового часу – антропоцентричне. Ну, а майбутнє, запитує Ортега?

Не всі поставлені філософом запитання отримують у нього відповіді. Точно можна стверджувати, що Ортега визначився з причиною і вихідним моментом будь-якої історичної кризи: людина, загубившись у труднощах повсякденного буття, обов'язково вдається до побудови системи таких прийомів та інструментів, які дозволяють вирішувати проблеми. Такою системою є культура. Однак у подальшому ця первинна система ускладнюється наступними поколіннями і починає втрачати вихідну справжність. Ортега застерігає: вона вироджується у тривіальність, у культурний нарцисизм, перетворюється на мертву літеру. Людина знову деморалізована й відчуває розгубленість, але зараз вже у диких заростях власної культури. Мабуть, таке застереження звучить сучасно.

Отже, Ортегів перспективізм екстрапольований на матеріал історії науки. XV сторіччя Ортезі демонструє найяскравіше дві основні особливості перехідної епохи – народження нової людини і паломництво до нового, прийдешнього народів історичної європейської спільноти. Перша особливість (пов'язана з розумінням життя людини в умовах кризи як двоїстого у своїй основі) аналогічна відсутності соціокогнітивного розмежування традицій і моделей знання, науки і не-науки у перехідний період. Друга особливість (конструювання майбутнього) пояснює формування нової науки усвідомленням людиною себе як дослідника і творця на основі зміни системи ціннісних орієнтирів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ortega y Gasset, Jose. En torno a Galileo. Esquema de las crisis. Espasa-Calpe, S. A. Madrid, 1965.
2. Ортега-и-Гассет. Х. Вокруг Галилея / Хосе Ортега-и-Гассет // Избранные труды. Пер. с исп. А.М. Руткевич. М.: Изд-во "Весь мир", 1997. – 700 с. – С.233-434.
3. Див.: Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. Пер. с исп. А.М. Руткевич. М.: Изд-во "Весь мир", 1997. – 700 с.; Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы. М., Радуга. – 1991. – 638 с.
4. Див.: Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – [Пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1975. – 300 с. – (Серия "Логика и методология науки"); Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / И. Лакатос // Структура и развитие науки (Из Бостонских исследований по философии науки). – [Сборник переводов]. – М., 1978. – 487 с. – С. 203-269. – (Серия "Логика и методология науки"); Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос. – М.: Медимум, 1995. – 236 с.; Тулмин С. Концептуальные революции в науке / С. Тулмин // Структура и развитие науки (Из Бостонских исследований по философии науки). – [Сборник переводов]. – М., 1978. – 487 с. – С. 170-189. – (Серия "Логика и методология науки"); Тулмин Стефан. Человеческое понимание / С. Тулмин. – [Пер. с англ. З. В. Кагановой]. – (Общ. ред. и вступ. ст. П. Е. Сивокоия). – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.; Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: Перевод с англ. и нем. / Общ. ред. и авт. вступ. ст. И.С.Нарский. – М.: Прогресс, 1986. – 542с.
5. Шашкова Л.О. Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті / Л.О.Шашкова // Монографія. – Київ: Грамота, 2008. – 328 с.
6. Шашкова Л.О. Історія, культура, наука: доповнюваність перспектив / Л.О.Шашкова // Хосе Ортега-и-Гассет: життя, історичний розум і ліберальна демократія. Монографія (у співав.) / Заг. редакція М.Марчук, Х.Боладо. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 824 с. – С.314-334.

Шашкова Л.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРСПЕКТИВИЗМ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ ФИЛОСОФИИ НАУКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ

Статья посвящена теме исторического кризиса в философии Хосе Ортеги-и-Гассета (работа "En torno a Galileo", 1933) и ее понимания для анализа культурно-исторического проекта философии науки. Представлен анализ Ортеги исторического "кризиса Возрождения", понимания его сути, вхождения и драматичности выхода в новое культурное пространство, которое обусловило специфику мыслительной деятельности галилеевой эпохи и формирования нового "геометрического разума". Учение об "историческом разуме" Ортеги представляет путь преодоления кризиса, который возник в результате критики классического рационализма. Показано, что идеи Ортеги созвучны наработкам "исторической школы" философии науки, в которых при исследовании типов научного мышления, характерных разным эпохам принимается во внимание культурно-историческое измерение, а наука понимается как многосубъектная и приобретает культурные черты.

Ключевые слова: исторический кризис, исторические перспективы, культурно-историческое измерение науки, Галилей, Хосе Ортега-и-Гассет.

Liudmyla Shashkova

HISTORICAL PERSPECTIVE AND THE CULTURAL-HISTORICAL PROJECT OF THE PHILOSOPHY OF SCIENCE: METHODOLOGICAL PARALLELS

The purpose of the article is to demonstrate the importance of historical crisis theme for understanding of the cultural-historical projects in contemporary philosophy of science. In the article the work of Jose Ortega y Gasset "En torno a Galileo" (1933) is reviewed. Ortega analyzes "Crisis Renaissance" in order to understand the essence of crisis and the entry into a new cultural space, which determines the particular mental activity of era Galileo and formation of a new "geometrical mind" in metaphysics and physics. Ortega considers historical reality from the perspective view, which is based on his theory of life as radical reality and initial activity. Ortega has developed its own version of historical hermeneutics. His doctrine of "historical reason" represents a way of overcoming the crisis, which arose as a result of criticism of classical rationalism and scientism ("geometric mind"). Cultural-historical type's studies of scientific thought represented the works of the "historical school" in philosophy of science. Contemporary science is understood as a dialogue of actors that represent different historical eras, different cultures and different types of thinking.

In the article Ortega's historical perspective is extrapolated to the history of science. XV century shows two main features of transition period – the birth of a new man and new pilgrimage of European community nations. The first feature is related to the understanding of life in a crisis like contradictory in its base. Similarly, during the transitional period are not separated by traditions and models of science and non-science. The second feature (designing future) is based on changing system of values and explains the awareness of man himself as a researcher and creator. Similarly, in scientific discourse are superseded consistently magic, religions and sometimes even philosophy was outside the scientific discourse. Ortega examined the reasons and grounds for any historical crisis. The man lost foundation of human being in the world and builds a new system of cultural techniques and tools that allow you to solve problems.

Keywords: historical crisis, historical perspectives, cultural and historical dimension of science, Galileo, José Ortega y Gasset.